

Славко ПЕТАКОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ИДЕНТИТЕТСКА ОБЕЛЕЖЈА ДУБРОВАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У раду се разматрају разлози који су условили различитост визуре књижевноисторијске концепције Ватрослава Јагића и Ђура Шурмина са једне, и Стојана Новаковића са друге стране, у погледу одређивања места дубровачке књижевности у њима. На основу тога осветљавају се темељи хрватске и српске књижевноисторијске перспективе.

Кључне речи: Ватрослав Јагић, Ђуро Шурмин, Стојан Новаковић, дубровачка књижевност, историја књижевности.

Историја књижевности на специфичан начин сабира искуство прошлости колектива и антиципира темељ његове будућности. Стога се с правом може рећи да је она једно од најважнијих идентитетских огледала наше националне културе. У њеном склопу једно од најважнијих места припада разматрању феномена дубровачке књижевности као конститутивног елемента представе о идентитетском карактеру српске књижевности, али и као релевантном чиниоцу њене демаркације и контактности са другим националним књижевностима.

У средишту наше пажње биће осветљавање визура Ватрослава Јагића и Ђура Шурмина, са једне и Стојана Новаковића са друге стране, у погледу лоцирања дубровачке књижевности у хрватском, односно српском културном корпусу. Ово је од нарочитог значаја јер разлика у одређивању идентитета дубровачке књижевности представља најдубље темеље концептуалног разилажења двеју књижевноисторијских траса које никада није превазиђено.

У *Хисторији књижевности народа хрватскога и српскога* (1867) В. Јагић је исказао уверење да су Хрвати и Срби „два најближа и најсроднија племена једнога те истога народа, али да је разликост набожнога и државнога живота течајем вијекова раскидала уда истога тиела”. Политичка расцепканост донела је покрајинске термине за делове „сродних племена”, „узајмљене од Дубровника, Босне, Славоније”. Осим регионалне номенклатуре домаћи и страни књижевници увели су општије одреднице за Србе и Хрвате називајући их „словинским” и „илиричким” именом. Илуструјући термилошкој слојевитост, као последицу смењивања културно-историјских парадигми, Јагић, између осталог, наводи да пре три, четири стотине година „живљаше” у Дубровнику „право народно име хрватско, уз које завлада, а до скора и мах преоте оно друго ’учено’ име словинско” (Јагић 1867: 3).¹

Разматрајући генезу међусобног удаљавања и разликовања Срба и Хрвата Јагић наглашава утицај верске разноликости истичући да је „код сљедбеника источне цркве [вера] узко скопчана с народношћу” и да је „србско” име завладало у значењу „набожном” искључиво за православни живаљ, док „сљедбеници западне цркве” задржаваше „[...] под упливом религиознога космополитизма оно, што је ближе очима и ушима, то су покрајински политичко-географски изрази, кано ти: дубровачки, далматински, босански, славонски, итд.” (3–4). Надаље Јагић успоставља и границу између Срба и Хрвата, исправљајући Порфиригенита и померајући линију разграничења јужније од Дубровника јер „су још у 15. вијеку наши стари пјесници, родом Дубровчани, пјевали нарјечјем чакавским, а језик звали хрватским”.² Додаје да је Дубровник био похрваћен „већ у десетом вијеку” (4).

Евоцирајући језичке прилике у негдашњем Дубровнику, Јагић примећује да је „народни србски језик врло рано ушао у порабу књижевну те се још до данас сачувала лиепа кита књижевних старина, познатих под именом србских листина, које су тием драгоцјеније, чим су најстарија, паче једина свједочанства народнога србскога језика у нашој најстаријој књижевности” (140). У такве списе улази и „листина Кулина бана од г. 1189”, писана ћирилицом, „језиком србским [...] и латинским” (141). Усавршеношћу графије и стила, повеља Кулина бана показује да је „чак прије времена Савиних” у „Босни, Захумљу, Диоклецији” писано „ћирилицом а народнием језиком србским” (142). Међутим, Јагић примере „србског језика” налази само у „листинама”, кореспонденцији дубровачких власти са суседним владарима (145), па убрајајући и такве документе у књижевност истиче

¹ На све даље наводе из Јагићеве историје књижевности упућује се бројевима у загради који означавају стране поменутог издања.

² Став о искључивом хрватском карактеру Дубровника заступао је Јагић и раније – в. Јагић 1948: 45.

да су то једина сведочанства употребе српског језика у Дубровнику. Тиме посредно учвршћује уверење да је Дубровник по језику био хрватски, док је употреба српског језика била уобичајена у дипломатском посредовању са суседима. Овакав став експлицитно исказује истичући да је „хрватска књижевност у Дубровнику” писана „нарјечјем града Дубровника, које бјеше чакавско, а пуно помиешано с талијанштином”, за разлику од наречја „ониех људи, с којими је Дубровник стајао у непрекинутој свези трговачкој те ради којих и јесу оне листине писане”. Зато и сматра да „листине дубровачке нијесу хисторијско свједочанство за народни језик, којим би у 14. – 15. вијеку говорио град Дубровник, већ за онај језик, којим говораше Босна, Херцеговина и јужни диелови Даламације испод Дубровника” (145). У тој појави, уз верску и политичку самосвојност, налази разлог зашто су Дубровчани правили разлику између свог језика, називајући га „словинским” и ређе „хрватским”, од „српског”. Уз то примећује да је познато и да су „касније пјесници дубровачки у Босни и Херцеговини тражили чистији и правилнији говор нашега језика, него ли бјеше њихов домаћи дубровачки” (146). Оваквим назорима Јагић се супротставља научном уверењу Милана Решетара који је, проучавајући разноврсну грађу, у којој доминирају архивски извори, непобитно доказао да је Дубровник по језику „увек био српски” (Пантић 2004: 32).³

Представљајући историјски ток догађаја Јагић наглашава да је продор Турака на Балканско полуострво изазвао миграционе таласе због којих је тешко разграничити Србе и Хрвате, те се уопштено може рећи да „на истоку заједничке домовине сједе Срби, на западу Хрвати” и да постоји „дуализам” међу њима који се не заснива „толико на народности”, колико „на оба с вана религијом и културом добављена фактора, а то су ’закон’ (вјера) и писмо” (7). На овим просторима је, додаје, као нигде са вером скопчана култура, која је различита код православних и католика (12).

Културноисторијска посебност простора које насељавају Срби и Хрвати рефлектује се и на систематизацију и периодизацију њихове књижевне историје у чијој подлози је, према Јагићевом виђењу, трочлана схема. Историја књижевности стога има „три доба” – „старо”, то јест „црквено или свештено доба”, које обухвата период од „почетка наше историје до у очи препорода знаности и умјетности у Италији; или [...] до конца четрнаестог вијека [...] до пропасти царства србскога”; „средње доба” или „далматинско-дубровачко”, од „петнаестог вијека – то је хуманизам далматински и почетак хрватскога пјесништва у Даламцији – до преко половине осамнаестог вијека, када изнеможе снага дубровачка те си књижевност

³ Касније (1891) Јагић је своје ставове ревидирао закључујући да су Дубровчани свој језик сматрали „словинским” и да Дубровник припада једнако Србима и Хрватима (Јагић 1948: 285).

тражи нова пристаништа по Хрватској, Славонији и Угарској”; „ново доба” које „исходи” из „народне књижевности аустријанских Србаља”, обухвата „сувремену и пређашњу радњу књижевника кајкавских, из које изниче нова илирска књижевност у Загребу, свраћа поглед на пјесништво народно, и напоскон наставља нову књижевност све до данас” (14).

Наведени образац мањкав је јер Јагић у њему не налази место народној књижевности, осим што је неодређено смешта у један од токова „новог доба”. Одрешитије се изјашњава о идентитету народне књижевности када разматрајући примере песама из Вукових збирки тврди да припадају „народној поезији Хрвата и Срба”. Слаже се притом с Вуковом оценом да су те песме далеко веће старине у односу на време њиховог записивања, тј. у односу на доба када их је Вук бележио, те наглашава да се не може ни замислити „које доба у животу нашега народа, гдје би он био без народне поезије” (113). На основу познатих писаних споменика – нарочито на основу „кронике дукљанске” – може се закључити „да је хрватско-србски народ имао народних пјесама у старини као и данас, да је већ одавно помињао славу својих јунака у пјесмах” (116).

Трагом Јагићеве књижевноисторијске концепције пошао је и Ђуро Шурмин, сублимирајући своја научна уверења у *Повјести књижевности хрватске и српске* (1898). У предговору је истакао намеру да „треба рачуне дати о прошлости, али [...] треба мислити и о оном, што би имало надоћи”. У том циљу написао је књигу о „душевном раду двају политичких народа, који су свезани међу собом једним језиком, истим обичајима”, али није могао „наћи толико једнаких смјерова да [би] могао у једној јединственој цјелини обрадити и хрватску и српску књижевност”, те се „без икакве сумње [...] морају литерарни радови дијелити, ако се хоће дати сваком у своје” (Предговор).

Као и сви најзначајнији филолози деветнаестог века, Шурмин је уверен да језик конституише народност, тј. „ствара народност” јер без њега „нема народности” (Шурмин 1898: 3).⁴ Осветљавајући у историјској перспективи филолошко-културни контекст, истиче да су у давној прошлости Срби и Хрвати развили „један језик, што га Хрвати зову хрватским, а Срби српским”, али међу тим струјама „разлике нису [биле] такве, да би се по њима дијелили народи на особите цијелине” (7). Успостављајући рељефнију мапу говора Срба и Хрвата Шурмин између осталог помиње да се „говор јужни”, „говор херцеговачки”, уз одређену варијацију („понешто друкчијим изразитијим особинама јужног говора”) „употребљава у хрватској књижевности” (7). Такође, указује на то да је приликом сеоба српског народа пред турском најездом ка западу долазило до језичких промена, те

⁴ На све даље наводе из Шурминове историје књижевности упућује се бројевима у загради који означавају стране поменутог издања.

се „језик прасједилаца морао мијењати под утицајем досељеника”, због чега је тешко разграничити, „одсјећи”, „гдје су се населили Хрвати, а гдје Срби”. Стога се само генерално може рећи да су „на западу претежни Хрвати, а на истоку Срби” (Хрвати су у тројединој краљевини, Срби у Србији и Црној Гори, док у Босни и Херцеговини живе и једни и други), и да се мора признати да „постоји дуализам, што се оснива на вјери (закону) и писму”, као и различито „политичко припадање” – што је, коначно, „узрок и диоби књижевности, која се развија у Хрвата својим смјером, а у Срба својим”. Дејством политичких струјања, прецизира Шурмин, долазило је до растакања првобитне јединствене народне и језичке матице, па су прихваћена покрајинска имена за језик „по Далмацији, Дубровнику, Босни, Славонији и др.”, након чега су „књижевници” увећали пометњу употребом термина „словинско и илиричко”, до чега је дошло „нешто поради незнања, а нешто поради туђих писаца, који су држали, да је хрватски и српски народ 'славенски’”. Закључује потом да је у „западним странама било познато име хрватско, а у источним име српско” (8).

У Шурминовој *Хисторији* приказане су у главним цртама особености народне књижевности, која је, како аутор каже, заједничко благо Срба и Хрвата, „каковим се не може поносити ниједан други народ”. Своје убеђење о српско-хрватском карактеру народне књижевности Шурмин утврђује тезом да се у народним песмама „мисли и осјећања народа слијевају у једне и исте гласе, који су свима заједнички [...], пјесма добива опћени карактер, постаје свеопћом својином” (10). Но, иако начелно народну књижевност посматра као заједничку тековину, Шурмин је каткад изнутра разлистава истичући да песме са тематиком о Немањићима и пропасти српске државе припадају „само српским пјевачима, а Хрвати из доба својега самосталног живота немају пјесама” или да се епска поезија о ускоцима „ширила понајприје на западу, а онда прелазила на исток” при чему су имена појединих јунака (Старина Новак, Грујо Новаковић, Облачић Раде) снагом инерције продирали у ове песме, без дубљег разлога. Заједничкој традицији Срба и Хрвата, истиче надаље, припадају хајдучке песме, циклуси о борбама против Турака, Боју на Косову, Марку Краљевићу и др. (16–17).

После приказивања народне књижевности као елемента заједничке српско-хрватске традиције, Шурмин истиче да Срби и Хрвати „прилично уредише своје вјерске прилике; а не заосташе нити у државном уређењу”. Државне и политичке прилике „раздијелише два брата” због чега им „у XI стољећу престаје заједнички књижевни рад” и стога се „од ових времена (XI вијека) мора дијелити хрватска књижевност од српске, јер свака иде својим путем до дана данашњег, премда им је књижевни језик у народном погледу био готово свагда исти”. Потом Шурмин формулише периодизациону схему књижевноисторијског развоја, према којој хрватска

књижевност има три епохе (од XII до краја XV века; од XVI до почетка XIX века; од 1835. године до данас), а српска две (књижевност писана српско-словенским језиком, у којој преовладава црквени правац, од XII до прве половине XVIII века; од XVIII века, када се јавила међу Србима у Аустрији, до данас) (35).

Представљени модел упућује на закључак да српска књижевност у своме развоју има историјску лауну јер нити укључује период хуманизма и ренесансе нити дубровачка књижевност има додира са њом. Таква визура потврђена је у наредним поглављима, где се каже да у Дубровнику у XV веку има толико „хрватских писаца” колико их није било „у свим хрватским странама заједно у исто доба”. Истиче се притом и да је у Дубровнику у овом столећу уз латински у употреби био „сасвим обичан језик хрватски”. У службеној преписци Дубровачке републике са Италијом, наводи Шурмин, коришћен је латински, док су уговори „с балканским (понајвише босанским и српским) господарима у народном језику”. Као илустрацију прилаже документ Републике писан „босанско-хрватском ћирилицом” (77), не дајући никаква ближа обавештења о њему, мада се из документа види да је намењен Јелени Бранковић, кћери Лазара Бранковића, босанској краљици.

У XVI веку Дубровник је, примећује Шурмин, постао главно књижевно средиште са ове стране Јадрана. Један од узрока томе је промена на језичком плану, будући да је „у језичном погледу створено средиште, па се мало почело хрватско чакавско наречје замјењивати штокавским”. Промена – прелазак на штокавско наречје – била је далекосежна јер „послије видимо, да се угледају и други хрватски писци на њих” (83–84) прихватајући „хрватски (‘дубровачки’) језик” (86). Преломни тренутак у коначном превладавању чакавског новом језичком парадигмом у дубровачкој књижевности видљив је у XVII веку, у делу највећег барокног писца јер је у опусу Цива Гундулића посведочено да је „говор у дубровачкој књизи штокавски”. Но, и поред тога, запажа Шурмин, поједини писци, тежећи „елеганцији језика”, непосредно су се напајали са извора, те је на пример Џоно Палмотић „ишао у Босну, да изучава тамо дијалекат, а то ће бити говор херцеговачки, који је и данас књижевни језик свих Хрвата” (96).

Расветљавајући прилике у Босни, одакле је притицао импулс језичким променама у дубровачком песништву, Шурмин нарочиту пажњу поклања деловању фрањевачких мисионара. Они су, као „једини репрезентанти културе у Босни” у XVII столећу писали „својом ћирилицом”, док су свој језик називали „словински”, „илирички” и, најчешће, „босански”. Такав приступ мисионара био је разложен јер је народу „без изнимке било познато само писмо ћирилицом”, које је тек знатно касније потиснула латиница (121). Захваљујући фрањевцима, сматра Шурмин, у Босни је „све што је литературе” сачувано до осамдесетих година деветнаестог столећа јер су

искључиво они били носиоци интелектуалних и уметничких струјања. Осим тога, они су „дочували” и писмо – „босанско-хрватску ћирилицу” – које је специфично културно обележје (183).

Регионални називи језика – „дубровачки”, „далматински”, „босански”, „хрватски”, „славонски” – показују, тумачи Шурмин, колико је био издељен хрватски културно-језички корпус, а употреба термина „словински” и „илирски” одјек су идеје о неопходности уједињења (149). Замајак културном уједињењу доцније је дао илирски покрет, чија оријентација је имала одјека на најширем фронту. Између осталог, тридесетих година XIX века први пут је уведен „хрватски језик у православној академији у Загребу” (153). Штокавски постаје доминантан у језичкој матрици залагањем Људевита Гаја који настоји да језичком унификацијом на штокавској основи привуче „у исто коло Славонце, Бошњаке и Далмате” и Србе. У остваривању својих настојања илирци су велику пажњу посвећивали дубровачкој књижевности јер су њени класици „били у великој цијени у Загребу, те су и настајала дела у „духу илирском” према „духу дубровачком” (175) – што у пракси значи: на штокавској основи. Прелазак на штокавски ванредан је тренутак у културној историји Хрвата јер је створен „књижевни језик нарјечја штокавскога, а кајкавском су говору тада заувјек затворена врата у књижевности” и усто је Загреб постао „једино књижевно средиште за све оне јужне Словене, који пишу латинским писмом”. Културно уједињење са Србима, истиче Шурмин, остварило би се према Гајевој замисли, равноправном употребом латинице и ћирилице јер „сви наображени Срби познају латинска слова, а Хрвати ће учити слова ћирилска” (154, 156).

Илирске идеје нису наишле на безрезервно одобравање, те Шурмин примећује да су „Срби [...] заподјели оштру борбу против хрватског илирства” (176), на шта су хрватски писци и културни радници одговорили појачаном активношћу у реализацији својих идеја. На том пољу ангажовали су се и у „коло илирско [...] пристали” и дубровачки песници Ђуро Ферих, Медо Пуцић, Матија Бан и други, као и далматински књижевници, међу којима и Божидар Петрановић (186–187). Уочљиво је да Шурмин, након представљања „хрватског илирског покрета” дубровачке писце – међу којима су се неки отворено декларисали као Дубровчани, не помињућу хрватски идентитет, или пак као Срби, што су наглашавали – (не) посредно сврстава у хрватски културни блок. Тај маневар Шурмин изводи редукујући обавештења о појавама ових писаца и излажући у први план детаље у вези са њиховим припадништвом илирском покрету, што у светлу предочених сазнања о ексклузивности „хрватског илирства” сугерише да се укључују у хрватски културни комплекс. Тако Шурмин о Меду Пуцићу и Матији Бану, ватреним присталицама струје Срба католика у Дубровнику, и прегаоцима у очувању српске националне свести са ове стране Јадрана

сажето износи одређене биобиблиографске податке, пренебрегавајући да макар и овлашно укаже на њихову суштинску припадност српској култури (187–188). Такав модел је у извесним случајевима редукован до те мере да се на пример Јован Сундечић, Мато Водопић и други без икаквог образложења сврставају међу хрватске књижевнике (190, 201).

У складу са оваквом визуром као природни наставак илирске културне политике бива истакнут рад Матице илирске на издавању дела дубровачких класика (189). Појава ове институције представљена је у склопу друштвено-политичких и културних превирања, важних за кристализацију хрватског националног идентитета. Извесно време напоредо са Матицом илирском деловала је Југославенска академија знаности и умјетности (1867), утемељена на идеји да прикупи, систематизује и проучи грађу која сведочи о основама јужнословенског јединства, али се то, подвлачи Шурмин, поклопило са временом када „у литератури и политици сваким даном преотимаше све више име чисто народно – име хрватско”, па је усклађујући се са изразом народне воље и Матица илирска променила своје име у Матица хрватска постајући „расадницом праве хрватске књиге” (195).

Темеље модерне свести о националном идентитету нашег народа положили су Доситеј Обрадовић и Вук Караџић утврђујући становиште да национални идентитет извире из језичког идентитета, и да није нужно условљен конфесионалном припадношћу. У складу са таквим одређењем сматрали су да је језик главна парадигма која одређује припадност националном, следствено томе и културном и књижевном корпусу. Таква визура била је у спрегу са назорима водећих филолога столећа у коме су деловали Доситеј и Вук – Копитара, Миклошича, Добровског, Шафарика и др. – што потврђује да њих двојица као њени носиоци, ма колико некритички некада били тако представљани, нису инокосни, већ припадају магистралном научном току свога времена (Петаковић 2022: 73–75). Ова научна окосница била је средишња у формирању погледа Стојана Новаковића (Милосављевић 1996: 109).

Основни критеријум који је Новаковић узео у обзир систематизујући књижевноисторијске токове у *Историји српске књижевности* (1867), филолошки је, о чему белодано сведочи: („[...] узео сам [...] за основ област српског језика. То је најрационалнији основ за одређивање области књижевне [...] Историја српске књижевности не може се такође одвојити од историје српског језика.” Новаковић 1867: IV, 2).⁵ Представа о историјском развоју језика формира се, истакао је Новаковић, проучавањем специфичних споменика, те се у складу са тим српски језик, између

⁵ На све даље наводе из Новаковићевих историја књижевности (1867, 1871) упућује се бројевима у загради који означавају стране поменутих издања.

осталог, проучава на основу „дубровачке књижевности” (8). У сазвучју са оваквим обрасцем дубровачку књижевност уврстио је у „други одсек” у склопу „старе” српске књижевности, истичући да дубровачка књижевност припада „књижевности Срба западне цркве”, која је „на српском језику цветала у Далмацији у XV, XVI и XVII веку” (24).

Као Јагић и Шурмин, и Новаковић приказује раслојавање „српског и хрватског племена” услед различитих конфесионално-културних утицаја (78), примећујући да су се Срби окренули Цариграду и „источној цркви”, а Хрвати „западној цркви” и Риму. Међутим, Новаковићева интерпретација релационих односа културног и конфесионалног раздвајања Срба и Хрвата суштински се разликује од тумачења друге двојице историографа. За Новаковића верске разлике не подразумевају схематично разграничење, према коме су сви Хрвати католици и сви Срби православци, без могућности другачијег идентитетског модела. Он, доследно поштујући уверење да језичка, а не верска, основа идентификује етничку заједницу, сматра да има Срба католика, и то управо у Дубровнику, који је по језику српски. Осим тога, Новаковић различито од Јагића и Шурмина види процес језичке (штокавске) унификације простора насељеног Србима и Хрватима истичући да су други од првих прихватили језик („Северозападне стране, уз које пристају Хрвати [...] губећи све више особине свога дијалекта изједначају се у свему са Србима имајући с њима једну исту народну поезију [...]” (78). Такође, Новаковић одбацује и тезу да је специфичност писма (ћириличног или латиничног) разликовно начело међу Србима и Хрватима јер се „међу Србима источне цркве пише ћириловским а међу Србима западне цркве латинским словима” (124). Уосталом, додаје Новаковић, „латинска слова не могу се узети за нешто особено римокатоличко, будући се њима служи толики неримокатолички свет” (169).

Осветљавајући у дубокој историјској перспективи језички карактер Дубровника разложно подсећа Новаковић на одјеке масовних миграција Срба под налетом Турака још од четрнаестог века, наглашавајући да се језички и културни утицај проширио са истока кроз Далмацију („Српска емиграција, особито у XVI веку, оживела је читаву Далмацију [...] И ми мислимо, да је и ово међу узроцима, што је осећање о народном језику у Дубровнику пробудило се и процветало у књижевности” (92). Иако је чврсто уверен у српски језички карактер дубровачке књижевности, Новаковић, следећи Јагића, греши у једном аспекту. Повинујући се ауторитету Јагића сматра да је дубровачко песништво у најстаријем слоју било чакавско, тј. хрватско, након чега је постало штокавско или српско, при чему су највиши стилски рафинман и чистота језика досегнути у делу Џива Гундулића (93). Наведена тврдња суштински, без обзира на грешку у вези са изворном чакавском подлогом дубровачке књижевности, показује да Новаковић безрезервно уважава Вукову формулу (српски језик је штокавски, хрватски

је чакавски) на основу које разграничава културно-националне блокове. То потврђује и евоцирање Вукових (Карачић 1845: 119–120) разлога („Што су и дубровачки књижевници у цветно доба њихове књижевности тај говор изабрали за књижевни и на њему писали своја дела.”) којима се руководио када је за основу српског књижевног језика узео „јужни говор” (171).

У сазвучју са Вуковим ставовима и у раскораку са Јагићем и Шурмином, Босну и Херцеговину, одакле је снажан језички импулс долазио у Дубровник, Новаковић сматра српским миљеом („део српскога народа који је врело песме и огњиште најживљега језика народнога”, 107). Писмо, коришћено у службеној кореспонденцији и песничком стваралаштву у Босни и Херцеговини назива варијантом српског брзописног писма коме је дата регионална одредница „босанска” ћирилица (108).

Вукова становишта била су Новаковићев ослонац и при сагледавању појаве илирског покрета. Истиче Новаковић да је међу важним циљевима илираца било „да се у књижевности остави тесан дијалекат хрватске постојбине, који и онако узмицаше пред српским, и да се узме место племенскога и обласнога језик народни којим ће се радити књижевност читавог српског народа” (113). Делујући тако, Хрвати су „оставивши свој дијалекат и почевши писати чисто српски, узели као књижевни језик јужни говор” (171), док су Људевит Гај и његови следбеници „почели држати се српскога колико су боље умели” (229) и прионули „живо уза српски језик” (230), након чега је, закључује Новаковић, дошло до културног уједињења на широком простору.

Његова оцена плодова иницијативе илираца није повољна будући да њихову књижевност назива „фантазмагоријском” (230), истичући да је покрет наишао на одбојност међу Србима и Далматинцима. Сумирајући домете илирског покрета („шта се под фирмом тога у ствари радило и урадило”) Новаковић уочава да је међу најважнијим његовим плодовима „сједињење у једну књижевност Хрвата, који се оставише свога дијалекта и Срба западне цркве”. То сједињење није ишло глатко јер „Хрватима је непрестано тешко сасвим признати, да је оно српски језик којим они пишу и да су они племе којему је једина срећна будућност да са српским народом један буде, те зову језик којим пишу хрватски (231–232).

Друго издање *Историје српске књижевности* (1871) Стојана Новаковића обележено је извесним концептуално-идеолошким заокретом у циљу снажнијег истицања српског-хрватског јединства. Знатан напор уложио је Новаковић истичући да се „Хрвати сматрају као један народ са Србима”, да је језик Хрвата, иако га карактеришу извесне дијалекатске нијансе, „сасвим једнак са српским” (3), те да се сва књижевност „која се родила међу поменутих народима” може систематизовати. И у другом издању Новаковић негира тезу о писму као параметру дистинктивности међу Србима и Хрватима јер се „међу Србима на истоку пише ћирилицом,

а међу Србима и Хрватима на западу латинцом” (171). Као и раније, одбацује идеју о ексклузивном праву римокатолика на латинично писмо (234) сматрајући такво становиште заблудом.

Ни у другом издању Новаковић није одустао од идеје да православна вера није искључиви идентификациони маркер српског народа јер, на пример, запажа да се народне песме „певају подједнако међу Србима обе вере (хришћанске и турске) и обе цркве („источне и западне”, 20). Представљајући дубровачку књижевност, коју према раније учвршћеном моделу уврштава у „други раздео”, обухватајући период од петнаестог до осамнаестог века, каже да је она писана на латинском, италијанском и народном језику (123) и да је под дејством српских миграција „дух народни” ојачао у Дубровнику (128). Иако Новаковић, у односу на поглавља посвећена дубровачкој књижености у првом издању *Историје*, у другом издању знатно ублажава оцене о чисто српском карактеру дубровачког језика и књижевности, он спорадично указује на њихово идентитетско обележје (132). Осветљавајући културолошки контекст у коме се развијала дубровачка књижевност, Новаковић, као и у првом издању *Историје*, запажа да је Босна и Херцеговина „део српског народа који је врело песама и огњиште најживљег народног језика” (152), опонирајући постојано назорима Шурмина, који сматра да је у Херцеговини негован „херцеговачко-хрватски”. Такође, дочаравајући прилике у Босни и Херцеговини у осамнаестом веку, Новаковић тврди да је на том простору мало употребљавана латиница јер је народ готово није познавао, и више „брзописна” и „скорописна” ћирилица – коју Магија Дивковић назива „српским” словима – будући да је „свак разуме” (167–168).

Ставови Новаковићеви о језику као основном критеријуму одређивања културног, самим тим и етничког, идентитета најјасније се виде у одељцима *Историје* у којима се разматра појава и деловање илирског покрета. Сагледавајући културноисторијске токове у широкој перспективи Новаковић најпре истиче да је српска културна матица била доминантна у односу на хрватску, те је потоња 1836. године прионула „уза српски књижевни покрет у Угарској и кнежевини Србији”, ослањајући се на идеолошку платформу са „раширеним идејама југословенским”. Том покрету дато је „несретно” име „илиризам”. Илирци су показали нарочито интересовање за „стару песничку радњу Далматинаца и Дубровчана”, па се у Загребу, у окриљу Југославенске академије знаности и умјетности, појавила едиција „Стари писци хрватски”, обухватајући дела дубровачких песника. Ову едицију Новаковић оцењује високо јер „се може поставити пред сва остала издања као углед овога посла” (146). Овакво Новаковићево виђење рефлекс је његовог идеолошког становишта које је осенило књижевноисторијску перспективу. Јер, понесен уверењем да је у другој половини деветнаестог века сазрело доба коначног уједињења Срба и Хрвата у

један народ (Милосављевић 1996: 108), уз стапање њихових књижевних традиција у јединствену матицу, Новаковић није увидео суштинску истину – да је на делу дезинтеграција културног простора, праћена кристализацијом хрватског националног корпуса, уз кроатизирање делова српског културног наслеђа. Стога очигледну потврду његове заблуде представља управо афирмативна оцена појаве едиције „Стари писци хрватски” у коју су укључена дела дубровачких писаца.

Идеју о српском језику као темељу културног приближавања Срба и Хрвата заступао је Новаковић и у другом издању *Историје*. Поновио је раније изречене ставове о разлозима који су навели Вука да „јужни говор” узме за потку српског књижевног језика, истичући посебно значај дубровачке књижевности у склопу његове културно-језичке концепције (278). Понављајући, такође, да су „осећање тегобе и провинцијске скучености” књижевности „свезане” за „тесан месни говор Загреба” навели хрватске књижевнике да прихвате српски језик као филолошку основицу, Новаковић је из још неколико углова представио мотиве који су покретали илирце. Истиче да илирци, свесни разглашености „имена српског, која се ослобађањем Србије, прегнућем српске књижевности и лепотом српског језика и песама разнесе по свој Јевропи” (296), напустише „загорски” говор и „примише говор српски или штокавски, којим је говорило толико и православне и католичке браћо Славонији, Далмацији и Босни, осим осталих покрајина” (297). Да би што лакше прихватили српски језик, „почели су тамошњи [хрватски] књижевници читати српске народне песме као узор новог књижевног језика” (304). Осим тога, запажа Новаковић, ради „бољег упознавања новог књижевног језика прештамповане су у првим годишњацима *Данице илирске* народне песме и гдекоји комади из ондашњих српских писаца”. Као подстицај језичко-идентитетској редефиницији хрватског културног корпуса „ишло је и упознавање песничких дела старих дубровачких песника, који су што се тиче језика и начина стихова имали знатан уплив на хрватско песмостворство”, при чему су стари Дубровчани добили „сасвим друкчије значење спрам новог ^{илирског} гледишта” (304).

Илирски покрет имао је снажне опоненте, наводи Новаковић, јер је католичко свештенство сматрало да прихватање „српског говора” доносе зближавање са „источном црквом”; Далматинци нису желели да се одрекну традиционалне самосвојности, као ни Срби (301). Међутим, илирци су прихватањем штокавице и узимањем општег (илирског) имена превазишли „главне преграде које су могле стајати између Загреба и оних католика [...] који нису имали хрватског опредељења” (Ивић 1971: 181), те се, усредсређени на своју оријентацију, нису ни обазирали на противљење са разних страна. Доследно одан идеји о српско-хрватском народном јединству, Новаковић је приањање хрватске културне матице уз српску, због разглашености српског језика и књижевности „у Јевропи”,

сматрао природном етапом у њиховом сједињењу, не увиђајући да се у позадини одвијаја припрема за њихово разједињење на новим основама (Петакoвић 2022: 76–77).

На основу скицирања Јагићеве и Шурминове културноисторијске и књижевноисторијске мапе могло би се закључити да хрватска књижевноисторијска концепција почива на следећим тврдњама: 1. српска (источна) култура одређена је искључиво православним идентитетом, због чега је одликује наглашена партикуларност (искључиво православци су Срби); једно од разликовних обележја у односу на хрватску (западну) културу је њено ћирилско писмо; 2. хрватска култура обележена је универзалношћу католицизма који својом ширином апсорбује покрајинске особености номинално (али не и суштински) изражене у појмовима „далматинско”, „дубровачко”, „босанско” и др.; 3. српска и хрватска књижевност оделиле су се због различитог верског идентитета и државно-политичког оквира у коме су се развијали Срби и Хрвати; 4. народна књижевност је заједничка баштина Срба и Хрвата; 5. дубровачка књижевност у целини припада хрватској културној формацији и настала је на хрватском (чакавском, који је касније потиснуо штокавски) језику; 6. Дубровачка република је са босанским и српским великашима водила преписку на народном језику, босанско-хрватском ћирилицом; 7. штокавска основа хрватског књижевног језика који је постао обједињујући културно-национални чинилац деловањем илирског покрета утемељена је у дубровачкој књижевности.

Анализа Јагићеве и Шурминове визије књижевноисторијских токова показују да је Шурмин евоцирао полазишта која је засновао Јагић, унеколико их модификујући. Обојица књижевних историчара учили су покрајинска одређења језика и књижевности (дубровачки, далматински, босански и др.), с тим што је Јагић сматрао да је регионализација израз конфесионалног космополитизма, док је Шурмин веровао да је регионално нијансирање рефлекс политичких кретања, а уопштавање („словинско и илиричко”) плод незнања и забуне. Осим овога, обојица су прихватили веру, писмо и државно-политички оквир у коме се налазе Срби или Хрвати као критеријуме на основу којих су формирали књижевноисторијске представе. Уочљиво је да притом нису разматрали могућност да се припадници различитих конфесија могу сврстати у исту етничку групу; нису придавали значај чињеници да су историјска збивања често била праћена присилним, ређе и добровољним, преласком српског живља у католичанство или ислам и да конфесионална конверзија није нужно праћена променом националног идентитета; нити су узимали у обзир појаву промена државно-политичке ситуације у историјским контекстима који су обележени снажним миграцијама српског народа који се, без губљења свести о националним темељима свога бића, налазио расејан у различитим државним формацијама.

Осим тога, обојица су критеријуме на којима су засновали демаркацију између српског и хрватског културног блока релативизовали у зависности од циља учвршћивања својих књижевноисторијских представа. Иако су испрва и Јагић и Шурмин недвосмислено истицали да је ћирилица маркер различитости између српске, којој је искључиво својствена употреба овог писма, и хрватске културе, коју обележава употреба латиничког писма, доцније су уводили појам „босанско-хрватске ћирилице”, наглашавајући њену појаву у Босни и Херцеговини и Дубровнику. Тиме су утврдили полазиште за представу о хрватском карактеру латиничког и ћириличног писма, на шта је наслојено убеђење и да дубровачка књижевност – настала на чакавици, развијена касније на штокавици – на основу писма (употреба ћирилице и латинице) и верског критеријума – сврставања у католички културни блок – припада хрватској баштини. Реконструишући даљу историографску трасу тврдили су да је илирски покрет природно усвојио дубровачко-штокавску традицију, намењујући јој улогу угаоног камена при културно-политичкој интеграцији хрватског блока. Идентификацијом илирства и хрватства са сазнајног хоризонта избрисана је потпуно свест о српском карактеру дубровачке културе, уз кроатизовање њених идентитетских обележја.

Уз све ове маневре Јагић и Шурмин нису понудили одговор на неколико важних питања, чија отвореност уздрмава темеље њихове концепције у вези са идентитетом дубровачке књижевности. У њиховој интерпретацији остаје неогонетнуто како је могуће да народна књижевност, чија старина сеже далеко пре писане књижевности, припада српско-хрватској традицији, док дубровачка, која је млађа и умногоме ослоњена на народну књижевност, припада искључиво хрватској баштини. Овај проблем се продубљује када се у обзир узме чињеница да су и Јагић и Шурмин тврдили да је народна књижевност настала на заједничкој, српско-хрватској, језичкој основи.

Такође, и Јагић и Шурмин пренебрегавали су резултате филолошких истраживања Милана Решетара, којима је аргументовано оборена теза о чакавској изворности дубровачког језика и књижевности, уз доказивање да је Дубровник по језику увек био штокавски и српски. Уз то и тврдња да су језик, писмо и култура босанско-херцеговачког залеђа, у време када се осећа њихов утицај у Дубровнику (од петнаестог до осамнаестог века), доминантно хрватског карактера није ништа друго до тенденциозна конструкција (Ивић 1971: 139–140).

Концепција С. Новаковића почива на платформи, насталој саглашавањем ставова највиших ауторитета на пољу славистичке филологије у деветнаестом столећу. Прихватајући искључиво језички критеријум при национално-културној стратификацији Новаковић је настојао да своју концепцију утемељи на универзалном параметру који снажније одолева променљивости повесног контекста и бива чвршћа подлога приликом

формирања књижевноисторијске представе. Свестан да верска припадност и државно-политички оквир у коме су се развијали српски и хрватски народ нису њихова кључна идентитетска обележја (Ивић 1971: 182), није их усвојио, за разлику од Јагића и Шурмина, којима је инсистирање управо на тим елементима, уз неконзистентно и тенденциозно увођење писма као демаркационог чиниоца, омогућавало да формирају кроатоцентрични образац књижевне историје. Такав Јагићев и Шурминов модел унутар кога је дубровачка традиција имала средишње место аксиомски је прихваћен и даље развијан у хрватској науци о књижевности. Насупрот томе Новаковићева концепција у склопу које је дубровачка књижевност приказана као интегрални део српске баштине у почетку је била окосница српске књижевне историографије, да би доцније под дејством идеолошко-политичког притиска и ваннаучног контекста бивала каткад мењана или напуштана у радовима појединих историографа зарад утемељења идеје о југословенском културном идентитету (Петакoвић 2022: 83–86).

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић 1971:** Павле Ивић, *Срби и њихов језик*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јагић 1867:** Vatroslav Jagić *Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, Zagreb: Štamparija Dragutina Albrechta.
- Јагић 1948:** Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Караџић 1845:** Вук Стефановић Караџић, *Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писмо високопреосвештеном господину Платону Атанацковићу, православноме владици будимскоме, о српском правопису са особитијем додацима*, Беч: Штампариа јерменскога манастира.
- Милосављевић 1996:** Петар Милосављевић, *Систем српске књижевности*, Приштина: Народна и универзитетска библиотека.
- Новаковић 1867:** Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд: Државна штампариа.
- Новаковић 1871:** Стојан Новаковић, *Историја српске књижевности*, Београд: Државна штампариа.
- Пантић 2004:** Мирослав Пантић, „Приступна академијска беседа Милана Решетара о најстаријем дубровачком говору и њен (необјављени) завршетак”, *Зборник радова са III међународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”*, Суботица – Нови Сад, Београд, 21–33.
- Петакoвић 2022:** Славко Петакoвић, „Дубровачка књижевност у историјама српске књижевности”, *Philologia Serbica*, II (2): 72–93.
- Шурмин 1898:** Đuro Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb: L. Hartman.